

Зборник радова конференције “Развој астрономије код Срба III”
Београд 25-28. април 2004,
уредник М. С. Димитријевић
Публ. Астр. друш. “Руђер Бошковић” бр. 6, 2005, 101-123

МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ И АСТРОНОМСКА ОПСЕРВАТОРИЈА У БЕОГРАДУ

МИЛАН РАДОВАНАЦ

Астрономска опсерваторија, Волгина 7, 11160 Београд 74, Србија

Резиме. На основу архивске грађе Астрономске опсерваторије, по овом питању недовољно проучене, у овом раду се документовано даје преглед свеколике, а бројне и разноврсне улоге и ангажованости Милутина Миланковића у изградњи и раду Астрономске опсерваторије.

Напомињемо да је та његова улога у досадашњим радовима непотпуно или непрецизно приказана, а у неким чак и маргинализована.

Тек, Миланковић је на Астрономској опсерваторији, у разним улогама, да наведемо само неке: председник Комисије за изградњу Опсерваторије, директор, председник Научног савета, председник Комисије за полагање стручних испита, итд., био присутан преко 30 година.

Да се и не говори о његовом значају за Опсерваторију као професора астрономских предмета, писца астрономских уџбеника и историчара и популаризатора астрономске науке.

Информишући читаоце *Васионе* (бр. 4/79) о научном скупу посвећеном стогодишњици рођења Милутина Миланковића, одржаног од 10. до 12. октобра 1979. године у Београду, астроном Слободан Нинковић између осталог је тада написао: "За многе је занимљив и изненађујући податак био да се Милутин Миланковић извесно време налазио на положају директора Астрономске опсерваторије у Београду, што смо могли сазнати из реферата Милорада Протића и Војиславе Протић-Бенишек".

Од наведеног скупа прођоше две и по деценије, а да Миланковићево директоровање, као ни други видови његовог бављења Опсерваторијом, осим тадашњег саопштења, нису садржајније нити прецизније осветљени. Изузетак је чланак Луке Ч. Поповића, Милана Димитријевића и Ненада Миловановића *Милутин Миланковић – директор Астрономске опсерваторије* објављен у књизи *Симпозијум Миланковић – јуче, данас, сутра*, Рударско-геолошки факултет, Београд 1999. У овом чланку аутори су дали нове податке о овој проблематици. Претходно су М. Димитријевић и В. Милићевић утврдили тачне године током којих је Миланковић био директор Астрономске опсерваторије.

Да живот и дело Милутина Миланковића, за разлику од света, код нас врло споро и тешко постају опште познати и признати, ноторна је чињеница, што на свој начин потврђује и Организациони одбор САНУ за обележавање, горе споменуте, стогодишњице Миланковићевог рођења. Наиме, већ на првом састанку Иницијативног одбора, 4. априла 1977. године, испоставило се да они не знају да ли постоји Миланковићева родна кућа ("...ако постоји..."), а на 7. седници Организационог одбора, 14. новембра 1978. године, ни где се налазе Миланковићеви посмртни остаци ("...потребно је испитати да ли су посмртни остаци Милутина Миланковића пренети у Даљ, или се још налазе у гробници у Београду.").

Подсећања ради, исти су након готово 8 година почивања на Новом гробљу у Београду, 13. маја 1966. године пренети у Даљ у породичну гробницу, а да у Академији о томе нема јасних података!

Кад су се овакве "беле мрље" из Миланковићеве биографије, тада дешавале колегама академицима, да ли је онда за чуђење што чак и данас, нажалост, и међу образованим грађанима, није реткост срести и оне, који не знају ни ко је Миланковић.

Велика несразмера између величине Миланковићевог дела и признања за то у свету, у односу на сопствену земљу, уочио је још тада члан Организационог одбора, представник ЈАЗУ, Берислав Маџанић, који је на наведеном научном скупу 1979. године, говорећи о "Одјеку и судбини дјела Милутина Миланковића у нашој земљи", рекао следеће: "Колико год је тај одјек у свијету био велик, те изазвао и провјеравање Миланковићевих рачуна и продубљивање његове теорије, у нас осим популарних приказа није учињено ништа. Било би погрешно приписати то субјективним слабостима наших учених људи; прије би се могло рећи да је ту у питању једна друштвена законитост која би се можда могла овако формулисати: у сваком народу, великом и малом, рађа се таленат који може дати велики допринос свјетској знаности. Настављање тог дјела у његовој земљи зависи о њеној развијености, економској моћи и разини културе и цивилизације. Ако увјети у том погледу нису задовољени, дјело усамљеног велеума проћи ће у његовој властитој земљи готово незапажено".

Какав је однос, заслуга-признање, Миланковићево дело имало две деценије касније, (1998.) своје виђење тог проблема даје академик Никола Пантић (1998), такође члан Организационог одбора обележавања стогодишњице Миланковићевог рођења.

"...Милутин Миланковић, великан светске науке, Србин из Даља... од свог рода заслужује много веће признање. Његош је писао: На простоме трговишту алмаз цијене нема праве, нит ће гениј међ незнајством заслужене стећи славе. Не открива ли ова дубока Његошева мисао на најбољи начин, бар делимично, зашто је Миланковићево научно дело неупоредиво мање познато код нас него у свету. Основни разлог зашто се о њему код нас тако мало зна је колико једноставан толико и поразан - на нашем се Универзитету ни целовито, а готово ни фрагментарно не проучавају националне природне

науке, нити се њеним највећим именима поклања довољна пажња. Миланковић је добар пример за то, јер док светска наука све више говори о њему, дотле нашом средином као да овладава све већи мук. Та тишина извесно потиче из недовољног знања, али и из програмског потискивања и умањивања умова који потичу из домаће средине, као и због одсуства систематског излагања мисли Милутина Миланковића на релевантним катедрама Београдског универзитета, иако би баш оне требало да с посебном пажњом брину о нашим великанима. Овакво стање је највише последица пренаглашеног пресликавања идеја и теорија из других култура, са погрешним тумачењем тенденције приближавања свету. Заборавља се да су сви велики европски универзитети утемељени управо на уважавању сопствених традиција. Београдски универзитет нема боље традиције од Милутина Миланковића. Сви студенти, али и ученици средњих школа, безусловно би требало да стичу увид у све највеће, светски признате, узлете нашег националног духа. Посебно зато што нас наша научна мисао, у монументалном светски признатом делу Милутина Миланковића, на пример, заправо на прави начин приближава свету".

Не доводећи у питање Пантићев закључак, да нас Миланковићево монументално дело "на прави начин приближава свету", са жаљењем морамо констатовати, да приближавање Миланковићева дела према нама самима, још увек, ево већ у години обележавања 125 година од његовог рођења, иде знатно теже и спорије.

Управо због тога, основна намера овог рада јесте уношење више светла у једну дугогодишњу (вишедеценијску!) Миланковићеву ангажованост и везу са Астрономском опсерваторијом у Београду, а све преко астрономске науке, везу која је до сада у објављеним радовима третирана врло површно и спомињана готово узгред.

Чак и сам академик Пантић, који је био "привржени тумач" Миланковићевог стваралаштва, и којег је "као узор и инспирацију не само за научни рад, већ и за моралност и патриотизам", знатно приближио нашим читаоцима, посебно младима, ову Миланковићеву активност даје само у хронологији.

Ова тематика, према сазнањима, третирана је озбиљније једино у, на почетку споменутом раду М. Протића и В. Бенишек-Протић, *Милутин Миланковић и Астрономска опсерваторија у Београду* и раду Луке Поповића, Милана Димитријевића и Ненада Миловановића, *Милутин Миланковић – директор Астрономске опсерваторије* објављен у књизи *Симпозијум Миланковић – јуче, данас, сутра*, 1999.

Полазећи од овог рада, а првенствено на основу архивске грађе Астрономске опсерваторије, ову, недовољно истражену и истакнуту (готово скрајнуту!) везу, допунићемо са новим подацима, обједини их са оним познатим на једном месту, и указати на оне, до сада непотпуно или нетачно утврђене.

Иако по образовању грађевински инжењер, Миланковић је по интересовању и делу мултидисциплинарни научник: математичар, геофизичар, климатолог, астроном...

Улогу управо ове последње, астрономије, без чијег познавања не би било његовог епохалног дела, сам Миланковић овако дефинише: "Астроном има да полазећи од неоспорних чињеница и неминовних закона небеске механике, егзактним језиком математике опише вековне секуларне промене распореда сунчеве топлоте на површини земље, тј. оне главне факторе који стварају температурне појаве на Земљиној површини,... астрономска наука је у стању да испитивачима збивања на Земљи пружи још нешто што ниједна друга наука није у стању... астрономија може да нам каже и оно што ће тек бити." (Пантић, 1998).

Није ли управо астрономија "крива" што је Миланковић својевремено изјавио: "и ја сам прешао у другу струку, а оставио ону за коју сам се у школи спремао?" (Ј. Хахамовић, 1982).

Миланковићево "дружење" са астрономијом, несумњиво је почело још далеке 1909. године, са његовим довођењем на Филозофски факултет Универзитета у Београду, и постављањем за ванредног професора примењене математике, коју су заправо сачињавале три основне дисциплине (предмета): небеска механика, рационална механика и теоријска физика, условно речено – астрономски предмети. За везу између математике и астрономије Миланковић каже: "...астрономија и математика су својим узрастом толико уско повезане да се не могу једна од друге одвојити" (Миланковић, 1997).

Миланковићев однос према астрономији Владо Милићевић оцењује овако: "Од времена свога доласка на Београдски универзитет 1909. године па све до краја живота Миланковићу је астрономија била животна преокупација" (Милићевић, 1997).

Било је, према томе, најприродније да млади професор небеске механике, међу првим предузетим корацима у новој средини, оде и до улице Војводе Миленка, где се тада налазила (стара) Опсерваторија, и да се упозна са њеним могућностима, али и проблемима. За почетак му је, и по властитом признању, нарочито за предавања из небеске механике, добро дошла и библиотека Астрономске опсерваторије, "доста добро снабдевена делима те гране науке" (Миланковић, 1997).

Прве три године у Београду за Миланковића беху врло плодне: обележи их (поред професорског рада) више научних радова (7) из, првенствено, рационалне механике и небеске механике.

Потом су заређала два Балканска, а нетом и Први светски рат, који су Миланковићу онемогућили контакт са Опсерваторијом, али не и са астрономијом. Поготово не Први светски, којег је Миланковић провео у интензивном и плодном раду у Будимпешти, иако са ограниченим слободама "уз полицијску присмотру".

Овде треба подсетити да је за време аустријске окупације Београда, директор Опсерваторије био астроном из Беча, Виктор Конрад, са којим је Миланковић, касније, био у дугој и пријатељској преписци. Остаје непознато да ли је (и колико) Миланковић користио тај однос, да се уђе у траг однетим инструментима Астрономске опсерваторије, за што наша страна велик део кривице ставља на душу управо Виктора Конрада?!

Од јесени 1920. године, сад већ као редовни професор (од 1919), и члан СКА (дописни, од 16. фебруара 1920. год.), Миланковић је предавао два предмета: теоријску физику и небеску механику, док је рационалну механику препустио Антону Билимовићу, већ са 1925. г., теоријску физику ће препустити Вјачеславу Жардецком, док ће он са небеском механиком наставити "дружење" све до пензије (после Другог светског рата предавао је и историју астрономије).

Почетком априла 1923. године, Миланковић је изненада морао да решава један веома стари, мада увек актуелан и деликатан астрономски проблем. И то не по својој жељи и плану, већ по налогу Краљевске владе. Као њен представник (уз митрополита Гаврила Дожића, представника православне цркве) добио је задатак да, као научник од ауторитета, присуствује Свеправославном конгресу у Цариграду, а по питању реформе јулијанског календара и његовог приближавања новијем, грегоријанском. Заснован на астрономским проучавањима, Миланковићев предлог (календар) предочен Конгресу 23. маја 1923. године, по којем би се седмични дани и датуми подударали са грегоријанским, календаром западних хришћанских цркава, све до 2800. године, дакле пуних 877 година, био је једногласно прихваћен! Но, још једном се потврдило да је одлука једно, а реализација друго. И Архијерејски сабор Српске православне цркве, септембра 1923. год. Миланковићев календар је усвојио у принципу, али је спровођење одлуке оставио за касније, и наравно - никад је није спровео у дело.

Несумњиво, да је Миланковић почетком 20-тих година био добро упознат са проблемима како на Опсерваторији тако и на катедри практичне астрономије, и да су га се ти проблеми и те како тицали.

Јер, кад је почетком 1924. године, у току пристизања бројних астрономских инструмената на рачун репарација, оснивач Опсерваторије и њен дугогодишњи управник, у настојању да изгради нову опсерваторију изненада пензионисан, Миланковић је нашао решење за оба проблема!

На његов предлог, који је подржао и Мика Петровић, они су Савету Филозофског факултета 12. јануара 1925. године (В. Протић-Бенишек и М. Ђокић, 1989) упутили допис у којем су предложили "да се на наш факултет доведе стручњак који би са успехом могао да ради на стеларној и практичној астрономији и да – ако буде од државе довољно потпомогнут - удари темељ астрономској опсерваторији која би могла са успехом учествовати у раду осталих астрономских опсерваторија на Земљиној кугли". Стручњака таквих знања и способности којем "у нашем народу није могуће наћи... равна", Миланковић је пронашао у доктору математских

наука, астроному опсерваторије у Ници, Војиславу Мишковићу, као и он, Србину-пречанину из Горског Котара. Претходно је после несумњиво више контаката, Миланковић од Мишковића добио и писмени пристанак да ће се избора примити. Недуго после предлога, на седници Универзитетског савета 30. марта 1925. године, уз препоруку Филозофског факултета, Мишковић је једногласно изабран за ванредног професора практичне астрономије. Од тада, па готово до Миланковићеве смрти, како у јавном, тако и у приватном животу, друговаће и заједнички се борити и на научном пољу, за добробит Астрономске опсерваторије, астрономске науке, као и српске науке у целини.

Пре Мишковићевог доласка, у споразуму са факултетом, Миланковић је школске 1924/25. године, држао и врло добро посећене курсеве из математске астрономије (В. Протић-Бенишек и М. Ђокић, 1989).

Иако у расположивим документима за то немамо директне потврде, већ из неких из 1925. године, посредно се може доста поуздано закључити да је Миланковић са Недељковићем сарађивао на избору и набавци инструмената из Немачке (Миланковићево писмо Ректору од 16. маја 1925. године). Исто мишљење су изнели и М. Протић и В. Протић-Бенишек (1982).

Са Недељковићевим пензионисањем (а пре Мишковићевог доласка) бригу о судбини поручених астрономских инструмената, односно Опсерваторије у целини, осећајући њен значај за развитак и напредак не само егзактних наука, но и целокупне наше културе и одржавања веза између ње и западних култура, преузео је Миланковић.

Потврда тога је допис који је Миланковић са групом професора математских наука Београдског универзитета, Богданом Гавриловићем, Михајлом Петровићем, Николајем Салтиковим и Антоном Билимовићем, 30. априла 1925. године, упутио Филозофском факултету, по питању изградње опсерваторије (допис Опсерваторија има у препису). У допису они предлажу: нову локацију за изградњу Опсерваторије (врх Авале); осигурање потребних новчаних средстава у буџету за текућу и следеће године; избор Комисије за изградњу Опсерваторије, и моле да се њихова представка, уз сагласност, проследи министру просвете. Још истог дана (30. априла) Филозофски факултет је на својој седници изабрао Комисију у саставу: Милутин Миланковић, председник, Антон Билимовић и Војислав Мишковић (Писмо М. М. ректору од 20. новембра 1925.). По принципу субординације писмо је декан Филозофског факултета (Владимир Петковић) уз препоруку проследио ректору, (Павле Поповић) а овај, такође уз препоруку, да му и он "поклони свеколику пажњу", министру просвете, где је стигло већ 8. маја (и заведено под бројем – П. бр. 555414).

У прилог претпоставци да се Миланковић набавком астрономских инструмената почео бавити знатно раније, је и његово писмо упућено ректору Универзитета 16. маја 1925. године. Он њиме реагује на решење Министарског савета од 7. маја 1925. године, по коме се "уговори са раније упућеним авансом могу продужити... и предложити Репарационој комисији

на интегрално извршење" и ректорату доставља "списак уговора Београдске опсерваторије са Немачким фирмама ради лиферације астрономских инструмената". Уз уверавање о неопходности тих инструмената за опсерваторију, он моли ректора да овај списак спроведе министру просвете, са молбом да се "министар својски заузме за интегралну испоруку инструмената означених у приложеном списку". Писање оваквог дописа претпоставља претходно добро познавање проблематике: проблем набављања и испоруке инструмената, врсту поруџбина и потреба, обим и стање испоручених инструмената, итд. Тезу "раније ангажованости" подупире и чињеница да Миланковић овај допис потписује као "професор Небеске Механике и Теоријске Астрономије", иако је већ био (7 дана раније) изабран за председника Комисије. Интересантно је да се наведени допис у архиви Опсерваторије налази у два примерка: концепту и чистопису, оба исписана Миланковићевом руком. Управо ова, готово узгредно изнета опаска, овом, као и целокупном Миланковићевом ангажовању за Опсерваторију, даје посебну тежину. Наиме поред свог основног посла, предавача на факултету (1926-28. декан), обавеза у Академији (редовни је члан), затим научног, инжењерског, књижевног и... ко да наброји којег све рада (чак и рада на изградњи куће), Миланковић налази разлога и времена да за Опсерваторију ручно пише допис у два примерка, концепт и чистопис! Тим више, што, како сведочи Татомир Анђелић, "Није волео послове организације и администрације и избегавао је обавезу у вези с тим..." (*Живот и дело...* стр. 60).

Опсерваторија се Миланковићу за овакав однос и "доживотну верност" достојно одужила.

Кад је по Кепеновим сугестијама, Миланковић одлучио да за своју теорију ледених доба, приступи израчунавању осунчавању Земљиних упоредника за минулих 650000 година, нашао се пред грдним проблемом. Он није био стручне природе, који би његов "ћуп учености" лако могао решити, већ практичне: требало је извести небројено много рачуна, што је тада уз просте рачунске машине и разне помоћне таблице, био прави подухват. Тога посла прихватила се Опсерваторија, односно Миланковићеви сарадници, Војислав Мишковић, Станимир Фемпл и Драгослав Митриновић. Започето 1926. године, израчунавање је успешно приведено крају након три године обимних радова. (Фемпл, Шеварлић, *Васиона*, 4/79 и М. Протић и В. Протић-Бенишек, 1982).

Но, вратимо се поново на рад Комисије и годину 1925.

Како је од претходних писама – групе професора и Миланковићевог – са конкретним предлозима министрима Просвете и Шума и руда, како да се организује астрономска служба и подигне Астрономска опсерваторија, прошло пола године, а да у том погледу ништа није урађено, Комисија се министру Просвете, преко ректора, обраћа новим дописом. Са седнице одржане 20. новембра (1925), она упозорава да "решење питања покренутих

од стране Универзитета о оснивању Опсерваторије не поднаша даљег одлагања", па наводе разлоге.

"Астрономски инструменти...стигли су већ у толиком броју да Универзитетска управа није у стању да их смести у просторијама универзитетских зграда, но ,... их смешта по магацинима Прашке кредитне банке и ... за то плаћа кирију." А нови стижу непрестано и прети им пропадање!

Комисија даље предлаже и излаз из овог стања: одобрење кредита за изнајмљивање спремишта за инструменте; кредита за претходне радове за подизање Опсерваторије, и обезбеђење суме од 10 милиона динара за подизање првих павиљона. Претходно предлаже да се дефинитивно реши питање места за подизање Опсерваторије: ако из ма којих разлога то не може да буде Авала, као алтернативу Комисија предлаже Кошутњак!

Успут саопштава и једну светлу ствар: у Београд је стигао "новоизабрани професор практичне астрономије, Војислав Мишковић, и очекује сваког часа да отпочне своју делатност".

Овај допис у архиви Опсерваторије налази се у три, по изгледу различита, али по садржају идентична примерка:

-Први, концепт у рукопису (са исправкама) потписан од стране сва три члана Комисије (Миланковић, Билимовић и Мишковић);

-Други, у чистопису (Мишковићевом руком), потписан само од стране председника Комисије Милутина Миланковића; и трећи, откуцан на машини, и вероватно дупликат пошто на месту "Председник Комисије, Миланковић, с.р. ", нема његовог потписа.

У ишчекивању решења питања изградње Опсерваторије од стране надлежних министарстава, проћи ће читава 1926. година, а оно неће бити решено. Зато Комисија на седници, на самом почетку 1927. године, 3. јануара, пошто је изгледа због неких проблема запело са предложеним локацијама, изашла са новим предлогом. Предлог је изнет у допису-пуномоћју, којег је (руком исписао Мишковић) председник Комисије, Миланковић, у њено име дао (потписао) ванредном професору Универзитета Војиславу Мишковићу (АО, бр. служ., 12. јануара 1927).

Комисија је тада решила да се у циљу изградње Опсерваторије, а у споразуму са ректором, узме у обзир и околина Београда с оне стране Саве, у првом реду "манастирских имања на Венцу Фрушке Горе, јер се нада да ће код њихових власника наићи на потпуно разумевање потреба ове еминентне културне установе". У складу са овом одлуком Комисија овлашћује Мишковића да у њено име ступи у преговоре са надлежним управама и власницима подобног земљишта, и да јој о резултатима преговора поднесе детаљан извештај.

Ово овлашћење Комисија је Мишковићу дала вероватно због једноставнијег и економичнијег деловања, али и због Мишковићеве способности и стручности за ову проблематику, с тим да је на његов предлог и сугестије Комисија и даље имала пресудну задњу реч.

Управо на основу Мишковићевих преговора и извештаја о локалитету на Фрушкој Гори и на његов предлог, Комисија за подизање Астрономске опсерваторије изашла је 16. фебруара на Венац Фрушке Горе, као одабрану локацију (АО, бр. 30/27). Након увида у стање на терену и разговора са власницима и корисницима предвиђеног земљишта, Комисија је усвојила предлог Војислава Мишковића, управника Астрономске опсерваторије, да врх Лишај (кота 490) са платоом Змајевац, "одговара потпуно условима потребним за Астрономску опсерваторију".

Какав је значај тада српска наука и култура давала изградњи Астрономске опсерваторије, види се и по саставу Комисије која је тада изашла на терен. Наиме Комисија је за ову прилику била знатно проширена, па су се ту осим сталних чланова, председника Милутина Миланковића, Антона Билимовића и Војислава Мишковића, још нашли и математичари Михаило Петровић и Радивоје Кашанин и физичар Јеленко Михаиловић, предвођени са књижевником Павлом Поповићем, ректором Универзитета.

Сведочанство тога је и фотографија, својевремено објављена у *Васиони*, бр. 4/79, а потом и у књизи *Милутин Миланковић – илустрована монографија*, у обе, за по читаву годину дана погрешним датумом настанка: уместо, како стоји, 1928, фотографија је снимљена 16. фебруара 1927. године.

Поред раније преузетих послова и обавеза, ове године Миланковић је себе оптеретио и са две нове: декан је Филозофског факултета (од 1926. до 1928) а почео је и са писањем "астрономских писама", за дело "Кроз васиону и векове", дакле списатељским радом.

Током 1927. године, Мишковић је проблем изнајмљивања земљишта на Фрушкој Гори, са власницима, односно корисницима, довео до потписивања уговора, али на томе је и стало, јер није било пара. Елем, чувари српске касе нису делили мишљење највећих умова српске науке и културе!

То је био разлог да Комисија на челу са Миланковићем, 21. новембра (1927) министру просвете упути још једно писмо (У деловодник Филоз. факултета заведено под бројем 3418, 26. новембра 1927).

У питање је доведена не само изградња нове, већ и сам опстанак постојеће Опсерваторије, јер, каже у писму Комисија, од свих научних института у земљи, једино за Астрономску опсерваторију ништа није одобрено у буџету за идућу 1928/29. годину, и подсећа да је чак и предратна Опсерваторија "располагала годишњим буџетом од 12.000 динара, дакле тачно десет пута већом сумом но што се данашњој Астрономској опсерваторији даје".

Даље се каже: "Пуне двадесет и четири године узалудно су покушавали наш Универзитет и наша држава да створе ову еминентну културну и научну установу коју све друге земље целог света већ давно имају. Нашем народу је изгледа судбина доделила да и ову тековину својом крвљу откупи. И тако је, за нашу земљу, тек после светског рата отворена могућност да и у овом

погледу заузме међу културним државама место достојно нашег народа и науке".

Жели ли се сачувати овај институт, каже Комисија на крају дописа, и инструмента, која ће кад све поруцбе стигну вредети око 27 милиона динара, "Молимо вас учтиво да ову нашу представку изволите прихватити и искрено се заузети да се: За Астрономску опсерваторију унесе у буџет за годину 1928/29. сума од 120.000 динара. Ово је минимум онога што је неопходно потребно да ова Опсерваторија... може остати у животу".

Ситуација се даље одвијала овако.

Како Министарство за Просвету односно Финансије, паре за изградњу Опсерваторије нису успели да осигурају до краја 1927, па ни читаве 1928. године, што ће коначно успети тек (7.) октобра 1929, Комисија односно Опсерваторија, су почеле са тражењем економичније варијанте за изградњу опсерваторије - поново у околини Београда. Кад се одустало од Фрушке Горе, односно, кад је ново опредељење постао Београд, о томе у архиви Опсерваторије нема прецизних података. Посредни подаци говоре да су преговори о садашњој локацији Опсерваторије почели негде јуна 1928. године.

За више од године дана, од новембра 1927. па до децембра 1928. године, нема података ни о активности Комисије. Међутим да она постоји и да је активна потврђује нам мишљење Комисије (АО, бр.192/28) потписано од стране Милутина Миланковића, Антона Билимовића и Војислава Мишковића, које овај трећи 14. децембра 1928. године доставља ректору Универзитета са молбом, "...ако предлог Комисије усвајате, да га изволите и својим потписом оснажити, како би се исти могао спровести Суду Општине Града Београда". Наиме, на питање упућено Комисији од стране Председништва општине града Београда, "Да ли ће земљиште на коме се има подићи Универзитетска Астрономска опсерваторија и њени павиљони, бити преко дана приступачни публици, као један парк или не?" Комисија је одговорила: "Мишљења смо да се Председништво може извести да се по себи разуме да ће и Астрономска Опсерваторија Универзитета у Београду, по примеру осталих европских престоница и њихових опсерваторија, своје земљиште уредити као парк, који ће преко дана бити отворен и за публику у границама уредбе и времена прописаних за јавне паркове".

Хтео - нехтео, Миланковић је по још једном кључу тих година био добрано укључен у проблем изградње Опсерваторије. Налазећи се школских 1926/27. и 1927/28. године на функцији декана Филозофског факултета, он је по хијерархији, одоздо, био прва руководећа личност којој се Опсерваторија, као Универзитетска установа, обраћала по разним питањима, поготово по овом - изградње Опсерваторије.

У петој години постојања и рада Комисије за подизање Астрономске опсерваторије један од основних разлога њеног оснивања, 8. јуна 1929. године, био је остварен. Тога дана, опуномоћен од Универзитетске управе у њено име, управник Астрономске опсерваторије, Војислав Мишковић,

потписао је са управником Општинских добара, Општине града Београда, Милорадом Богдановићем, уговор о изнајмљивању земљишта на Лаудоновом шанцу на периферији Београда, површине 4 хектара, а на 99 година, за подизање павиљона Астрономске опсерваторије Универзитета у Београду.

Да ли је овим чином Комисија испунила свој "raison d'être" (разлог постојања) и престала са радом, или је можда била активна још неко време, током изградње Опсерваторије?

Потврду за ово друго, дакле за њену даљу активност, бар током припрема за подизање Опсерваторије, налазимо у допису Комисије за изградњу Опсерваторије (АО, бр.179/29 или Унив. бр. 2421/29, у поседу Архива Србије), потписаном од стране сва три члана (Миланковић, Билимовић и Мишковић) и упућеног ректору Универзитета у Београду, којег је пак он, сагласивши се са захтевима изнетим у њему, упутио министру Просвете са молбом да га он проследи "на преглед и одобрење" министру Грађевина. У допису се, наиме, тражи да се "у идући буџет унесе сума од 3.915.989 дин. за израду Универзитетске Астрономске опсерваторије".

Међутим, за ову прилику, много интересантнији је прилог дописа који је садржавао четири предрачуна - за Централну зграду, Механичку радионицу, Велики рефрактор и Главни улаз, и два статичка прорачуна - за Централну зграду и Механичку радионицу. И предрачуна и прорачуне урадила је, дакако, Комисија за изградњу Опсерваторије. Колики је удео у овоме, поготову кад је реч о статичким прорачунима, имао Милутин Миланковић, по образовању грађевински инжењер, председник Комисије, и у њој једини прави стручњак за ове послове, није тешко закључити.

Но, ако се са почетком (или завршетком ?) изградње Астрономске опсерваторије и завршило Миланковићево чланство у једној комисији посвећеној Опсерваторији, већ од 1933. године он је члан и друге комисије. Њен ће рад, за разлику од претходне, посвећене материјалној надградњи, овај пут са готово дупло дужим трајањем (10 година), бити посвећен духовној надградњи. Реч је заправо о Испитној комисији за полагање Државног стручног испита (чиновничких приправника) Астрономске опсерваторије.

О времену почетка рада ове Комисије, односно Миланковићевог учешћа у њој, Милица Инђић у *Библиографији Милутина Миланковића* (стр. 19) каже: "Од ове године (мисли на 1933. – М. Р.) па све до 1940. био је члан испитне комисије за полагање државног стручног испита који је био обавезан за особље Астрономске опсерваторије у Београду (предмет – Небеска механика)."

До података о почетку рада Комисије, Милица Инђић је вероватно дошла на основу Миланковићеве заоставштине у Архиву САНУ, што се поуздано може закључити из пописа коришћених извора, како за Библиографију тако и за рад *Заоставштина Милутина Миланковића у архиву САНУ*, објављен у књизи *Симпозијум Миланковић - јуче, данас, сутра*, 1999. године.

Како се у њеним изворима, чак ни међу, како каже, "многим изворима" за проучавање живота и рада Милутина Миланковића, не налази и архива Астрономске опсерваторије, онда је јаснији и разумљивији њен непрецизан и непотпун податак, о томе, докле је Миланковић био члан комисије и за које предмете. Одмах да кажемо да је према документима из Опсерваторијине архиве, Миланковић био члан Комисије две године дуже, дакле до 1942, и то не само за предмет Небеска механика, већ за више предмета.

По питању Комисије, из докумената, два Опсерваторијина (АО, бр. 102/40 и АО, бр. 452/42) и једног Универзитета (бр. 4038/42) који се у архиви Опсерваторије налази у препису, може се закључити следеће:

- Комисија није имала сталан карактер него се постављала сваке године, за текућу годину;

- чланове Комисије је по предметима, на позив Министарства просвете, а у споразуму са Универзитетом, предлагао управник Опсерваторије, а постављало Министарство просвете, тј. министар;

- Комисију су чинили, председник, деловођа, и за сваки предмет, члан испитивач и члан заменик;

- број предмета (испита) које је требало да чиновнички приправници Астрономске опсерваторије полажу, није био сталан, већ је мењан током година, тако да је рецимо, 1940. године требало полагати 14, а 1942. 9 испита.

Која и колика је у томе била улога Милутина Миланковића?

Из наведених докумената видимо да га је за 1940. годину управник Мишковић предложио као члана испитивача за Небеску механику, а као члана заменика за Теоријску и Практичну астрономију са литературом, Теоријску физику, Сферну и практичну астрономију и за Основе астрономије.

За 1942. годину управник Мишковић га је предложио, а министар прихватио и поставио за:

- председника Испитне комисије;

- члана испитивача за предмете, Небеска механика и Рационална механика;

- и за члана заменика за предмет Теоријска и практична астрономија са литературом.

На основу података из наведених докумената, јасно се може закључити да је Миланковић у Комисији за полагање државног стручног испита Астрономске опсерваторије, био не само члан, него, а не треба сумњати да је тако било и читавих 10 година, и њен главни актер (поред Мишковића).

Проћи ће једно 5-6 година, а Миланковић је поново члан Комисије.

Овај пут, током 1948-1949. године, за полагање стручног професорског испита за предмет Астрономија. (Милица Инђић, 1994).

Осим наведених, комисија за изградњу Опсерваторије и полагање стручних испита, Миланковић је био, или је предлаган за члана и разних других, ad hoc формираних комисија Астрономске опсерваторије.

Тако га, одлуком Савета Филозофског факултета од 20. децембра 1934. г. налазимо, заједно са професорима Живојином Ђорђевићем и Војиславом Мишковићем у комисији која је имала задатак да размотри молбу Ректората Универзитета у Загребу, да се тамошњем "Геодетском заводу Техничког факултета уступи за потребе наставе и наука, један део астрономских инструмената примљених на рачун репарација за Астрономску опсерваторију у Београду" (АО, бр. 76/35, препис).

По разматрању молбе, Комисија у извештају Савету подсећа да су "инструменти о којима је реч, поручени... били... за једну модерну астрофизичку опсерваторију негде на Јадрану". Међутим, каже даље Комисија, "да ли ће се у ближој будућности моћи приступити остварењу те доиста лепе замисли, то се засада не може знати, али та неизвесност, сматра Комисија, не мора бити сметња да се до подизања опсерваторије на Јадрану (не) изађе у сусрет жељи Техничког факултета, тим пре што су тражени мањи транспортабилни инструменти, па су "мишљења да се у том обиму може изаћи у сусрет жељи Техничког факултета у Загребу и уступити на употребу поменути инструменти".

Елем, од више тражених инструмената, одлуком Савета Филозофског факултета у Београду, Геодетском заводу у Загребу је 28. марта 1935. године одобрен, а августа исте и испоручен, Транспортабилни меридијански круг, са помоћним инструментима, вредности 30.640 златних марака (АО, бр. 536/35).

Кад је током прве половине 1955. године управник Опсерваторије Војислав Мишковић дао оставку на ту функцију, а на његово место, као заменик директора постављен Милорад Протић, ради примопредаје дужности која је подразумевала и савјивање књига инвентара Опсерваторије са фактичким стањем на истој, Савет Филозофског факултета је основао Комисију за примопредају дужности управника, од универзитетских професора. Дакако, није тешко погодити да ју је предводио Милутин Миланковић, а чланови су били још и Тадија Пејовић, Сретен Шљивић и Стефан Ђелинео (АО, бр. 108/46).

Једноставно, тешко је поверовати, иако за то нема децидиране потврде, да Милутин Миланковић није био, ако не и председник, а оно бар члан Комисије универзитетских професора, која је сагласно са одлуком Савета Филозофског факултета, 12. јула 1927. године, извршила коначну поделу дотадашње Опсерваторије, објеката и инструмената (званично подељене још 1924. године!) , на две опсерваторије – Астрономску и Метеоролошку. Тим пре што је процес деобе потрајао од 1924. до 1927. године, а Миланковић је тада био, осим оних ретких који су на Опсерваторији радили, понајбољи познавалац њеног стања и прилика (АО, бр. 93/28).

Са Миланковићевим учешћем у једној специфичној комисији, али и приликама у којима је могла да делује, ситуација је нешто другачија. У овом случају постоји само предлог управника Опсерваторије Војислава Мишковића упућен ректору Београдског универзитета, 16. фебруара 1942.

године, "...да се неодложно образује једна наша комисија", у коју он поред ректора, представника Министарства просвете и Министарства финансија и себе, предлаже и професора Универзитета др Милутина Миланковића. "Ова би комисија израдила меморандум", предлаже Мишковић, који би требао послужити да се код немачких власти издејствује одлука, "...која би задовољила захтеве немачких власти а и обезбедила опстанак и будућност ове једине наше установе своје врсте за коју су поднесене толике жртве и утрощен толики труд".

Био је ово Мишковићев предлог одговора на одлуку једне високе немачке комисије, која је претходно посетила Опсерваторију и након прегледа објеката и инструмената саопштила да "Немачка влада полаже право да располаже, по свом нахођењу, свима инструментима и материјалом који је ова установа добила у своје време на рачун репарација из Немачке" (АО, Пов. бр. 2/42).

Да ли је ова комисија за спасавање опсерваторије, очувања инструмената и материјала, и формирана, нема података, али једно је сигурно: значајнијег и позванијег члана, са великим поштовањем и уважавањем у немачким научним круговима, врсним зналцем немачког језика, и са већом могућношћу утицаја на Немце, Мишковић од Миланковића није могао наћи и предложити. Но, било како било, не треба сумњати да је Миланковић чинио, и учинио што је било до њега.

А сад се враћамо на сам почетак овог рада да бисмо на основу докумената Астрономске опсерваторије, која су неизоставан извор за тада "изненађујући податак" о Миланковићевом директоровању Опсерваторијом – о чему су и данас сазнања површна и шкрта, – да га аргументовано осветлимо, што је могуће јасније и прецизније, како истраживачи Миланковићевог живота и рада убудуће не би правили грешке у преузимању непотпуних или чак погрешних података.

Овим сегментом Миланковићеве активности бавили су се и о њему писали, да наведемо само неке: Перо Ђурковић, Бранислав Шеварлић, Јелисавета Арсенијевић, Милорад Протић, Војислава Протић-Бенишек, Милан Димитријевић, Лука Поповић, Милица Инђић, Владо Милићевић, Никола Пантић... , али се овом приликом нећемо бавити тиме ко је и шта о томе написао, пошто би то захтевало доста времена и простора.

Миланковићевом непосредном ангажовању и укључивању у рад Астрономске опсерваторије, у руководећој функцији, претходило је доношење Уредбе о Астрономској опсерваторији. Њу је на предлог председника Комитета за научне установе Универзитет и високе школе, 5. маја 1948. године, донела Влада Народне републике Србије, а на снагу је ступила 27. маја 1948, са даном објављивања у Службеном гласнику НРС, бр. 28.

Овом Уредбом Опсерваторија је издвојена из састава Природно-математичког факултета у самосталну научну установу под руководством Комитета за научне установе Универзитет и високе школе.

Поред више одлука сажетих у 10 чланова ове Уредбе, по овом питању значајне су, па их истичемо, следеће:

- Органи Астрономске опсерваторије јесу: 1. Научни савет, 2. Директор и 3. Секретар (члан 4);

- Председник Научног савета је директор Астрономске опсерваторије (члан 5, став 3);

- Директор Астрономске опсерваторије представља Опсерваторију, сазива и председава седницама Научног савета..., организује и усклађује научни и стручни рад..., стара се о извршењу плана и програма рада... подноси Комитету... редовни годишњи и ванредни извештај о раду Опсерваторије.

Директор Астрономске опсерваторије може вршење наредбодавних права за извршење предрачуна Опсерваторије пренети на секретара Астрономске опсерваторије (члан 6, став 1 и 2).

Само 10 дана након што је Влада донела Уредбу, дакле 15. маја 1948. године (а пре њеног ступања на снагу), Комитет је донео одлуку о одређивању Научног савета Астрономске опсерваторије. Одлуком бр. 4123, у Савет су изабрани: за председника, Милутин Миланковић, а за чланове још, Војислав Мишковић, Павле Савић и Антон Билимовић. Ову одлуку Комитет је у препису 21. маја упутио Опсерваторији где је стигла 4. јуна, и у деловодник заведена под бр. 194, који је и извор за овај податак, јер документа из непознатих разлога нема у архиви Опсерваторије.

Први документ који је Миланковић потписао у име Опсерваторије, било је његово овлашћење, сходно члану 6. (и 7) Уредбе, секретару Опсерваторије Милораду Протићу (АО, бр. 197, од 10. јуна 1948), "да може вршити наредбодавна права за извршење предрачуна Астрономске опсерваторије, потписивати сва рачунска документа и сва званична административна акта Опсерваторије". Потписао га је као директор Астрономске опсерваторије.

Иста овлашћења, Миланковић ће касније, након што је Комитет уместо Протића, на место секретара поставио Божидара Поповића, јануара 1949. пренети и на Поповића (АО, бр. 31/49).

Већ 7 дана по примљеним овлашћењима, секретар Протић ће, тачније 17. јуна, службеним саопштењем бр. 24, информисати особље Опсерваторије о статусним променама, односно ступањем на снагу Уредбе, и решења које она доноси. Тако у тачки 3. саопштења особљу, Милорад Протић наводи да је "за председника Научног савета наименован професор Миланковић др Милутин", и да је он "истовремено и директор Опсерваторије".

Дакле, коначно и непобитно, може се констатовати да је Милутин Миланковић, по избору и одлуци Комитета за научне установе Универзитет и високе школе, истовремено постао председник Научног савета и директор Астрономске опсерваторије, и то, по одлуци 15. маја, а по ступању на снагу (даном објаве) одлуке, 27. маја 1948. године. Поређења ради, ови подаци са онима које износи рецимо Милица Инђић или Никола Пантић, разликују се за чак три године!

Миланковић ће убудуће Опсерваторијина документа (разне одлуке и сл.) потписивати, нека као председник Научног савета, нека као директор, док ће се на неким изнад његовог потписа налазити наведене обе функције.

По ономе како је горе наведена Уредба "скројена", намеће се закључак да је она и рађена по "мери" Миланковићевој! Наиме, не треба заборавити да је Миланковић, иако је преузео велике обавезе на Опсерваторији, и даље редовни професор са свим обавезама које из тога произилазе.

Да се и не спомињу обавезе у Академији, разним телима и институцијама, итд. Због тога му је, вероватно, у Уредби и остављена могућност да део послова може пренети на секретара, што је он одмах и учинио, односно, обавезао секретара да "помаже директору и у другим пословима".

Из свега наведеног произилази даље закључак да Миланковић није био директор Опсерваторије са пуним радним временом, већ са скраћеним, односно хонорарни директор!

Потврду за то налазимо у решењу Комитета за научне установе Универзитет и високе школе, од 24. маја 1949. године (АО, бр. 453/49), којим се "Др Милутину Миланковићу, професору Универзитета и директору Астрономске опсерваторије у Београду, исплаћује на име хонорара за рад у Опсерваторији бруто сума у износу од 2.000 динара".

Још прецизније је решење које је, после преласка Астрономске опсерваторије из надлежности Комитета под надлежност Српске академије наука, издала Академија (27. јануара 1951) у којем се каже "да се Милутин Миланковић, редовни професор Природно-математичког факултета у Београду, хонорарни директор Астрономске опсерваторије, са месечним хонораром од динара 1.850, поставља за директора Астрономске опсерваторије Српске академије наука у Београду, са месечним хонораром који је и досад имао" (АО, бр. 79/51).

Управо ово задње решење је изгледа "криво" за бројне нетачности које су направили истраживачи Миланковићевог живота и рада, утврђујући 1951. годину, као годину Миланковићевог постављења на место директора Опсерваторије, односно директора са пуним радним временом.

Међутим, овим решењем Миланковићев статус на Опсерваторији се ни за јоту није променио, што се види из оног дела решења где се каже да се Миланковић поставља за директора Астрономске опсерваторије и то "са месечним хонораром који је и до сада имао". Њиме је заправо Академија преузимањем надлежности над Опсерваторијом, издала своје решење којим је само оверила и потврдила његов дотадашњи статус.

По питању Миланковићевог ангажовања у Научном савету Опсерваторије ствар се овако одвијала.

На основу Уредбе, седнице Научног савета Опсерваторије одржаване су "према потреби а најмање један пут у 3 месеца". А потреба је од 14. јуна па до 1. новембра 1948, примера ради, очито било доста, јер је у томе периоду одржано 9 седница Савета.

Према одлуци председника Комитета, сваки од чланова Савета, академици Миланковић, Билимовић, Мишковић и Савић, по седници (на којој су присутни) требали су бити награђени са по 300 динара. Међутим, како је то већ тада ишло, ни после 9 одржаних седница, од награде нису добили ни динара (Комитет, бр. 18988/48, препис). Априла 1951. године, награда за одржану седницу је чак и смањена на 250 динара (АО, бр. 271/51).

Одмах по преузимању руководећих функција на Опсерваторији, Миланковић је од секретара тражио детаљан извештај о стању и раду на Астрономској опсерваторији, и то: какве врсте посматрања и на којим инструментима се обављају, са којим посматрачима за сваку врсту посматрања, по којој методи и у коју сврху; преглед свеколиког особља установе, са подацима о старости, годинама службе на установи, школским и стручним квалификацијама и врсти послова које обавља; наслове и имена аутора радова спремних за штампу, било научног, рачунског или популарног карактера, итд (АО, бр. 229/48).

Одлуком Научног савета, Опсерваторија је Савету редовно достављала и месечне извештаје о раду.

По питању објављивања радова, Миланковић је у име Научног савета потписао и "одлуку да убудуће Астрономска опсерваторија не може давати у штампу никакву врсту радова без претходно прибављене сагласности Научног савета". Савет је, између осталог, одлучивао и о томе који ће радови бити штампани у опсерваторијиним издањима, како редовним, тако и повременим.

Према приличном броју расположивих докумената из Опсерваторијине архиве, на којима се налази Миланковићев потпис, било као председника Научног савета, било као директора или истовремено са обе функције, дијапазон послова са којима се бавио био је широк: од плана и програма рада установе, кадровских проблема, проблема награђивања за иновације, одржавања и усавршавања инструмената, до сарадње са САН и другим сродним установама, проблемом утицаја вибрација изазваних проласком возила поред Опсерваторије на њене осетљиве инструменте, проблемом вежби за студенте астрономије, организацијом служби, увођењем нових звања, све до (правилником) регулисања комплетног живота и рада на Астрономској опсерваторији.

Недуго после преласка Опсерваторије под надлежност САН (18. децембра 1950), и поновним именовањем, овај пут са њене стране, Миланковића директором Опсерваторије (22. јануара 1951) у њеним управним органима извршене су још две промене: уместо Павла Савића у нови Научни савет постављен је академик Радивоје Кашанин, са широким знањем разних области математике и механике, које је, према властитом признању, и студирао због "заљубљености у астрономију"; а неколико дана касније, 31. јануара 1951), и друга, тако што је успостављена функција заменик директора, на које је место именован дотадашњи секретар установе, Божидар Поповић.

На месту директора Астрономске опсерваторије Милутин Миланковић је остао до 26. јуна 1951. године, кад је, на основу овлашћења које је имао у Академији са функцијом потпредседника САН, на којој се тада налазио, сам себе разрешио дужности директора Опсерваторије. Решење о разрешењу, које се у архиви Астрономске опсерваторије налази у препису, оверено (АО, бр. 396/51), са Академијиним бројем 1699/51, кратког садржаја, гласи: "Др Милутин Миланковић, редовни професор Природно-математичког факултета, директор Астрономске опсерваторије Српске академије наука у Београду, разрешава се дужности директора Астрономске опсерваторије".

После разрешења са функције директора Опсерваторије, шта је било са другом Миланковићевом функцијом на Опсерваторији – председником Научног савета?

На ову вишегодишњу Миланковићеву функцију на Опсерваторији, у до сада објављеним радовима, само краће, осврнули су се једино Милорад Протић и Војислава Протић-Бенишек (1979) те Милица Инђић (1994), са готово идентичном констатацијом, да је после разрешења функције директора Астрономске Опсерваторије Милутин Миланковић задржао положај председника Научног савета Опсерваторије са неограниченим мандатом до марта 1954. године.

Међутим, према подацима из неких докумената архиве Астрономске опсерваторије, ствар се одвијала понешто другачије!

Заправо, прво што се могло уочити после одласка Миланковића са директорске функције је то, да су од тога момента у опсерваторијиној архиви потпуно пресакла документа којима је извор био Научни савет!

Разлог и објашњење за ово налазимо у Свесци-записнику са седница Већа Астрономске опсерваторије за године 1952-1953.

Из овог записника сазнајемо да је у седничкој сали Академијиног дома у суботу, 12. априла 1952. године, одржана Прва седница Већа Астрономске опсерваторије, којој су били присутни: Војислав Мишковић, председник Научног савета, (истовремено и директор Опсерваторије – примедба М. Р.) Антон Билимовић и Радивоје Кашанин, чланови Савета, Перо Ђурковић, Милорад Протић, Бранислав Шеварлић, Захарије Бркић и Божидар Поповић, научни сарадници Астрономске опсерваторије, те Василије Оскањан и Љубиша Митић, асистенти Опсерваторије. Овој седници није присуствовао, али је зато био присутан на следећих шест, одржаних током ове и следеће године (закључно са 20. јуном 1953. године кад је одржана седма, записнички евидентирана, последња седница), Милутин Миланковић, како га у записницима воде – члан Научног савета.

Овде, и за сад, остаје нерешена дилема: да ли је са Првом седницом Већа Астрономске опсерваторије престао да постоји Научни савет, иако се у записнику седница Већа чланови који су чинили Научни савет, Мишковић, Миланковић, Билимовић и Кашанин, још увек евидентирају као чланови Савета; или су можда постојали истовремено, при чему је Веће као тело било знатно бројније, јер су га чинили и чланови Научног савета и више научних

сарадника и асистената Опсерваторије. На неким седницама, као на пример Трећој, одржаној 10. маја. 1952. године, на којој је Миланковић читао одломке из својих Мемоара, другог дела, било је присутно чак осам чланова Математичког института САН: Радоичић, Анђелић, Бречко, Абакуловић, Станковић, Митриновић Д., Митриновић Р. и Бојанић.

Уколико је Научни савет ипак егзистирао као посебно тело, његова улога је, како о његовој делатности нема никаквих података, била знатно маргинализована. Уколико је пак наставио деловање у склопу Већа Астрономске опсерваторије, као проширени орган, или са промењеним именом у Веће, и у том случају, према тачкама дневног реда из записника, остављено му је да се бави првенствено проблемима науке, а већи део других послова препуштен директору и заменику директора.

Било овако или онако, тек једно је сигурно. Милутин Миланковић од 12. априла 1952. године, није више председник Научног савета Астрономске опсерваторије, и то са "неограниченим мандатом", већ само (!) члан.

Од овога датума, односно Прве седнице Већа, Мишковић се свуда у записницима води као председник Научног савета, а Миланковић као члан.

Шта више, уколико је Уредба о Астрономској опсерваторији из 1948. год. и даље била на снази, а сходно њеном члану 5 став 4, да је "Претседник Научног савета директор Астрономске опсерваторије", Миланковић је новом директору Мишковићу требао са функцијом директора, у "пакету" предати и функцију председника Научног Савета, дакле, 26. јуна 1951. године!

Да ли као члан Савета или Већа, или пак оба истовремено, Миланковић ће још годинама бити у жижи решавања виталних послова и проблема Астрономске опсерваторије.

Поставља се питање, до када?

Већ раније цитирани Милорад Протић и Војислава Протић-Бенишек и Милица Инђић, на истом месту, кажу да је то било "до марта 1954. године", не наводећи извор за ову тврдњу.

Што се тиче извора из архиве Опсерваторије овај проблем, сваки на свој начин, осветљавају два документа.

Један је решење Извршног већа Народне Републике Србије, којим је оно 27. марта 1954. године (АО, бр. 150/54) дотадашњу Астрономску опсерваторију Српске академије наука прогласило за установу са самосталним финансирањем, са новим органом управе, Управним одбором, уместо дотадашњег Научног савета. Како је у Управни одбор од четири академика именован само Војислав Мишковић, који је и даље остао на функцији директора, јасно је да је Миланковић, уосталом, као Билимовић па и Кашанин, (који је дошао нешто касније) овом променом након шест година чланства, од чега највише као председник, завршио са чланством у управи Астрономском опсерваторијом.

Други је записник од 12. јуна 1954. кад је одржана Прва седница Управног одбора Астрономске опсерваторије, у просторијама Математичког института САН?

Наиме, у записнику са наведене седнице, који је потписао Војислав Мишковић, под првом тачком дневног реда стоји записано: "Као прву тачку дневног реда проф. Мишковић износи предлог да се члановима Научног савета Астрономске опсерваторије САН, који су пуних шест година вршили ову дужност, коју је са данашњим даном преузео овај Одбор, упуту захвално писмо".

За очекивати би било да је Миланковићу, с обзиром на његове године и бројне друге обавезе, после шест година бављења Опсерваторијом, што као директор а што као председник Савета или његов члан, било доста њених многобројних и великих проблема, али, није било тако.

Као човеку који је својим радом и делом задужио и астрономију и Опсерваторију, припала му је част да отвори "Прву астрономску и астронаутичку изложбу у Београду", одржану од 25. маја до 15. јуна 1954. године, у организацији Астрономског друштва "Руђер Бошковић" и Астрономске опсерваторије (*Васиона*, бр. 2/54).

За време док је Опсерваторија била под Академијиним управом (од 18. децембра 1950. па до 27. марта 1954), Миланковић је по још једном кључу, овај пут у својству потпредседника САН, "бринуо бригу" Астрономске опсерваторије, о чему сведоче разна решења и одобрења (о одсуству Опсерваторијиних службеника, казнама...) на којима се налази његов потпис.

И кад је већ био у пензији, (од 31. марта 1955), још једном га налазимо у ко зна већ у којој по реду комисији за решавање Опсерваторијиних проблема. Овај пут реч је о Поткомисији именованој од стране Извршног већа НР Србије, са задатком да прегледа и испита целокупан досадашњи рад Астрономске опсерваторије. За њеног председника, именован је, није тешко погодити, редовни професор у пензији, академик и потпредседник САН, Милутин Миланковић!

Шта је Поткомисија овим прегледом установила, односно, кад и какав је извештај о прегледу послала Извршном већу, није се могло установити, пошто у опсерваторијиној архиви о томе нема података. О прегледу односно раду Поткомисије, остао је зато један други документ, који садржи, поред низа констатованих при прегледу, само оне чињенице, које су председника Комисије Миланковића, посебно погодиле и засметале, да је нашао за потребно да о њима извести Савет за просвету и културу НР Србије. У писму (АО, бр. 271/55, објавио, М. Радованац, *1 међународни научни скуп, Срби у источној Хрватској*, СКД Просвјета, Осиејек, 2002.) упућеном Савету за просвету и културу НР Србије, 25. маја 1955. године, којег ћемо, због његовог садржаја, односно значаја, пренети у целости.

Миланковић пише:

"Поткомисија именована од стране Извршног већа НР Србије, за преглед целокупног досадашњег рада Астрономске опсерваторије, констатовала је у низу осталих чињеница и ту да Астрономској опсерваторији у Београду до сад није било омогућено да присуствује ни једној од трију скупштина

Међународне астрономске уније одржане од 1945. године до данас. Поткомисији је нарочито ово пало у очи. На седмом заседању Генералне скупштине ове Уније 1948. године, у Цириху, Унија је била понудила да за једног делегата Југославије подмири све трошкове учешћа. Међутим, ни том једном делегату није било одобрено да отпутује у Цирих. На осмом заседању 1952. године, у Риму, одобрено је било делегатима Загреба и Љубљане а није било одобрено претставнику Астрономске опсерваторије у Београду и претставнику Српске академије наука.

Ове године одржаће се од 29. августа до 5. септембра девето заседање Генералне скупштине ове Уније у Ирској у Даблину. Унија је са своје стране, доделила помоћ за 5 најмлађих асистената, да присуствују поменутом заседању. Поткомисија је, међутим, стала на гледиште и у свом извештају Извршном већу скренула пажњу на неповољан утисак који би изазвала чињеница да на овогодишњем састанку не присуствује ни један од старијих астронома. И зато је предложила Извршном већу да се свакако са Астрономске опсерваторије у Београду пошаљу два претставника на ову скупштину.

Јуче је, међутим, Поткомисија извештена од Извршног већа да предлог за упућивање на Конгрес треба упутити Савету за просвету Србије. С тога се моли Савет да узме у обзир изложене чињенице и ако икако има начина омогући двојици старијих сарадника Астрономске опсерваторије потребна девизна материјална средства за одлазак и учешће на овом Конгресу.

Средства би требало обезбедити са урачунатим путем за по 12 дана. Уједно се Савет умољава да по овом хитно донесе одлуку коју сматра за потребно, јер у сваком случају Опсерваторија треба да обавести што пре Секретаријат конгреса о броју делегата наше државе. "

Ето, чак и у позну јесен свог живота, Миланковић је имао жеље и налазио снаге да се бори за бољитак Опсерваторије, да јасно и без околишања, високим угледом признатог научника, представницима власти и политике, укаже на несхватљиве и ко зна чиме мотивисане и апсурдне њихове одлуке. Власти и политике од којих је он иначе зазирао и настојао да буде што даље од њих.

Колико је ово Миланковићево писмо Савету за просвету и културу НР Србије, имало ефекта и за Опсерваторију било од значаја, немогуће је поузданије утврдити, тек, на предстојећи Конгрес Уније у Даблин, од девет претставника из Југославије, четири су отишла са Астрономске опсерваторије. Ако је судити по овој чињеници, неће бити претеран закључак да ја Миланковић знатно придонео послератном изласку Опсерваторијиних научника из земље и повезивању са светским опсерваторијама у циљу решавања космичких тајни.

Миланковићев препознатљив потпис, увек ћирилицом и увек мастилом исте плаве нијансе, најчешће у облику "М. Миланковић", читак као и сав његов рукопис, са докумената Астрономске опсерваторије ишчезнуће са 16. јулом 1955. године.

Тога дана, као први референт, (други је био Мишковић) именован од стране Управног одбора Астрономске опсерваторије 11. марта 1955. на његовој 14. седници, ставиће свој потпис на документ бр. 391, или боље речено, три документа-реферата о службовању, стручном и научном раду, стручних сарадника Астрономске опсерваторије у Београду, Пере Ђурковића, Милорада Протића и Захарија Бркића, с предлогом и препоруком да се исти унапреде у звање – научни сарадник, као први са Астрономске опсерваторије.

Веома импресиван, и зато тешко мерљив је и Миланковићев посредни допринос Астрономској опсерваторији: било као популаризатор астрономске науке, као писац универзитетских уџбеника, или као представник астрономске науке у разним домаћим и међународним телима, па чак и само као почасни члан појединих друштава.

Тако је на плану популаризације астрономске науке, за широко читалаштво, написао епохално дело *Кроз васиону и векове*, а за оне, посвећенике ове струке, три универзитетска уџбеника: *Историја астрономије*, *Небеска механика* и *Астрономска теорија климатских промена и њена примена у геофизици*.

Темељит и сериозан у свему што је радио, не сумњамо да је такав био и као председник Националног астрономског комитета Краљевине Југославије, преко којег је наша земља и примљена за члана Међународне астрономске уније, или касније, као члан Националног комитета Међународне уније за астрономију, те члан Националног комитета за теоријску и примењену механику, или пак као члан Комисије за небеску механику у коју је изабран као учесник Међународног астрономског конгреса, итд.

И самим својим присуством као почасни члан Југословенског астрономског друштва и Астрономског друштва "Руђер Бошковић", харизмом знаменитог научника, академика, професора, писца..., морао је ширити позитивне вибрације на радни елан и масовност ових друштава.

Литература

- ***: 1977-1978, Записници Иницијативног и Организационог одбора за обележавање стогодишњице Миланковићевог рођења (у поседу архива АО).
- Ивић, М.: 1994, Библиографија Милутина Миланковића, САНУ, Београд, 1994.
- Миланковић, М.: 1997, Успомене доживљаји и сазнања, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Милићевић, В.: 1997, Научни рад Милутина Миланковића, у: Развој астрономије код Срба, *Публикације Астрономске опсерваторије*, Београд, стр. 125-134.
- Пантић, Н.: 1998, Милутин Миланковић – илустрована монографија, Вајат, Београд.
- Поповић, Л. Ч. и др.: 1999, Милутин Миланковић директор Астрономске опсерваторије у Београду у: Симпозијум – Миланковић – јуче, данас, сутра, Рударско-геолошки факултет, Београд, стр. 43-51.

МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ И АСТРОНОМСКА ОПСЕРВАТОРИЈА У БЕОГРАДУ

- Протић, М. и Протић-Бенишек, В.: 1982, Милутин Миланковић и Астрономска опсерваторија у Београду, у: Живот и дело Милутина Миланковића 1879-1979, САНУ, Београд, стр. 181-190.
- Протић-Бенишек, В. и Ђокић, М.: 1989, Др В. В. Мишковић и његов избор на Филозофском факултету у Београду 1925. године, у: Сто година Астрономске опсерваторије у Београду, *Публикације Астрономске опсерваторије у Београду*, Београд, стр. 153-158.
- Хахамовић, Ј.: 1982, Сјећање на Милутина Миланковића, грађевинског инжењера у: Живот и дело Милутина Миланковића 1879-1979, САНУ, Београд, стр. 201-216.

**MILUTIN MILANKOVIĆ AND BELGRADE ASTRONOMICAL
OBSERVATORY**

On the basis of archive documents at Astronomical Observatory, the review of different engagements of Milutin Milanković concerning activities of Belgrade Astronomical Observatory, is presented.